

УДК 316.77
Наталія МАСІ,

 старший викладач кафедри
 документознавства та інформаційної діяльності
 Одеського національного політехнічного
 університету

КУЛЬТУРА КОМУНІКАЦІЙНА АБО КОМУНІКАТИВНА: ОСМИСЛЕННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ (за дисертаційним дослідженням)

В статті представлено обґрунтування визначення понять «комунікаційна культура суспільства» та «комунікативна культура суспільства»; визначено підстави для більш повного осмислення та розмежування даних понять.

Ключові слова: комунікація, культура, комунікативна культура, комунікаційна культура.

В статье представлено обоснование определения понятий «коммуникационная культура общества» и «коммуникативная культура общества»; также приводится ряд положений для более полного осмысления и разграничения данных понятий.

Ключевые слова: коммуникация, культура, коммуникативная культура, коммуникационная культура.

In the article the study definition of "communication culture of society" and "communicative culture of society"; defined reasons for their better understanding and delineation.

Keywords: communication, culture, communication culture, communicative culture.

Будь-яка сфера діяльності людини не функціонує і не розвивається без своєчасного і повного забезпечення необхідною інформацією, а також без вміння швидко, якісно й адекватно сприймати її, зберігати, обробляти, використовувати і передавати. Інформація завжди впливала на формування особистості, її світогляд, стереотипи поведінки, ступінь суспільної активності і культурний вигляд як окремих індивідів, так і суспільства в цілому. Увесь час зростаючі інформаційні потоки перетворюють процеси передачі й отримання інформації на все більш складні. І тому в ситуації, яка сформувалась у теперішній час, актуальною є глибока розробка поняття «комунікаційна культура суспільства».

Тенденція до осмислення комунікаційної культури як самостійного предмета пев-

них наук знайшла відображення у фахових роботах, які представлено дослідниками різних наукових шкіл, напрямків, підходів, перш за все, в рамках побудови загальної теорії комунікації: Л.М. Землянова [4], В.В. Зотов [5], Г.Г. Почепцов [8], А.В. Соколов [9] та ін. Значення цих досліджень для вирішення сучасних проблем інформаційного забезпечення полягає в тому, що вони дали можливість, з одного боку, більш цілісно представити комунікаційну культуру суспільства як предмет дослідження, з іншого боку – осмислити суспільні проблеми в контексті комунікаційної проблематики.

Разом з тим, сфера, яка позначається поняттям «комунікаційна культура», залишається досить невизначеною. Цей термін остаточно не з'ясовано і дослідники тлума-

чать його по-різному в силу наявності ряду методологічних підходів. Такі проблеми намагаються вирішити як фахівці в області інформатики, кібернетики, педагогіки, психології, так і в області філософії, соціології, культурології й ряду інших наук. Навіть сам термін у різних авторів трактується по-різному: можна знайти як словосполучення «комунікативна культура», так і – «комунікаційна культура», які вживаються на визначення одного й того ж поняття.

Дослідження особливостей формування і розвитку комунікаційної культури визначається практичними потребами, тому що сприяє осмисленню якісних змін суспільства, глибоких соціальних трансформацій, особливо характерних для сучасного етапу розвитку цивілізації, що обумовлює необхідність глибокого аналізу світоглядних, соціальних і методологічних аспектів проблеми комунікаційної культури і, перш за все, визначення сутності самого поняття «комунікаційна культура суспільства».

Передусім важливо відзначити недостатню розробленість проблеми комунікаційної культури у філософському аспекті, що пояснюється багатозначністю термінів «комунікація» і «культура», які складають зміст поняття «комунікаційна культура». У зв'язку з певною полісемантичністю виникає необхідність уточнення цього поняття як предмета дослідження, зупинившись на двох його складових.

Отже, термін «культура» належить до числа багатозначних, бо сама культура – вкрай складне, багатогранне явище, що виражає усі сторони людського буття. Саме тому її вивчають багато наук, кожна з яких виділяє предметом свого вивчення одну з її сторін, формулюючи при цьому своє розуміння й визначення культури.

В сучасній літературі культура найчастіше розглядається як історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, у їхніх взаєминах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях [3]. Таке широке розуміння культури може бути використано для характеристики певних історичних епох, конкретного суспільства, народностей, націй, а також – специфічних сфер людської діяльності. У більш вузькому

значенні під культурою розуміють сферу духовного життя людей [11].

Науковці-культурологи, проаналізувавши багаточисельні визначення культури, згрупували їх таким чином:

Описові визначення, які належать у своїй основі до концепції основоположника культурної антропології Е. Тейлора. Сутність таких визначень полягає в тому, що культура – це сума всіх видів діяльності, звичаїв, вірувань; вона, як скарбниця всього створеного людьми, містить у собі мову, звичаї, систему етикету, етику, релігію, які склалися протягом багатьох століть [12].

Історичні визначення, які підкреслюють роль традицій і соціальної спадщини, що залишилися сучасній епосі від попередніх епох.

Генетичні визначення, які стверджують, що культура є результатом історичного розвитку; до неї входить все, що штучно створено людьми і передається від покоління до покоління – знаряддя, символи, загальна діяльність, погляди, вірування тощо.

Культура належить до різноманітних аспектів життя, але її саму неможливо побачити, почути або спробувати на смак. Культура є як індивідуальним, психологічним феноменом, так і соціальним. При цьому, категорія «культура» притягала і притягає увагу багатьох дослідників глибиною свого змісту, значимістю для кожного аспекту людського життя і діяльності. Широта охоплених нею суспільних явищ викликає ефект закріплення за цим поняттям великої кількості значеннєвих відтінків, що, в свою чергу, накладає свій відбиток на розуміння і використання терміна «культура».

В культурології домінують два дослідницьких напрямки.

Із середини 60-х років культура розглядалась як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною. Аксиологічна інтерпретація культури полягає, за такого підходу, в розумінні тієї сфери буття людини, яку можна назвати світом цінностей. Саме до цього світу, з погляду прихильників цієї концепції, і застосовується поняття культури. Воно з'явилося як підсумок попередньої діяльності людини, яка являє собою складну ієрархію значимих для конкретного суспільного організму духовних і матеріальних утворень.

Друге трактування поняття культури ґрунтується на діяльнісному підході. Культура розглядається як специфічний спосіб діяльності, як якісна характеристика способів життєдіяльності людини – як суспільної, так і індивідуальної. Пошуки власного визначення культури призвели до розуміння родового способу буття людини у світі, а саме – до людської діяльності як справжньої субстанції людської історії. З цього погляду культура розуміється як система поза біологічних вироблених механізмів, завдяки яким стимулюється, програмується і реалізується активність людей у суспільстві, іншими словами, як спосіб, або технологічний контекст діяльності.

Посилаючись на роботи Є. Бондаревської, інший дослідник В.І. Тернопільська називає третій – особистісний – підхід до визначення поняття «культура». Цей підхід складається у розгляді культури як середовища, яке ростить і живить розвиток особистості [10]. В цих концепціях під культурою розуміють всі прояви людської суб'єктивності, властивості і якості, які характеризують рівень розвитку суспільства, культурно-історичної епохи в її людському вимірі: рівень свободи, освіченості, моральності, духовності людей, їх здібностей до культурного саморозвитку. Людина виступає тут активним творцем культури [10].

Виходячи з названих вище підходів до визначення культури – аксиологічного, діяльнісного й особистісного – та спираючись на функції культури, можна виділити такі її складові: духовні й моральні цінності, ідеали, норми; знання, вміння, навички, діяльність, куди входить і соціально-комунікаційна діяльність; особистісні якості, здібності й ставлення людини до природи, до себе і до інших.

Філософський енциклопедичний словник дає своє визначення культури: «Культура – (от лат. Cultura – возделывание, воспитание, образование, развитие, почитание) – специфический способ организации и развития человеческой жизнедеятельности, представленный в продуктах материального и духовного труда, в системе социальных норм и учреждений, в духовных ценностях, в совокупности отношений людей к природе, между собой и к самим себе» [13; 292].

Наведені, а також численні інші визначення терміна «культура», які існують в нау-

ці, дозволяють відзначити основне: культура — це сутнісна характеристика людини, пов'язана з суто людською здатністю цілеспрямованого перетворення навколишнього світу, у ході якого створюється штучний світ речей, символів, а також зв'язків і відносин між людьми. Все, що зроблено людиною чи має до неї відношення, є частиною культури.

Комунікація й спілкування є найважливішою частиною людського життя, а відтак, і частиною культури. Підкреслюючи їх важливість, багато дослідників прирівнюють культуру до спілкування (комунікації). Провідний американський фахівець із міжкультурної комунікації Е. Холл стверджує, що «культура – це комунікація, а комунікація – це культура» [14]. Виходячи з такого тлумачення, багато хто із західних вчених образно зображують культуру у вигляді айсберга, в основі якого лежать культурні цінності і норми, а його вершиною є індивідуальна поведінка людини, яка базується на них і виявляється, насамперед, у спілкуванні з іншими людьми. Відомо, що тільки в спілкуванні з дорослими й однолітками маленька дитина стає людиною. Тільки через спілкування вона проходить інкультурацію і соціалізацію, стає представником свого народу і культури. Тільки через спілкування людина може співвідносити свою поведінку з діями інших людей, утворюючи разом з ними єдиний суспільний організм – соціум. У процесах соціальної взаємодії отримують свою стійку форму норми, цінності й інститути тієї чи іншої культури. Саме спілкування у всіх своїх формах (вербальне і невербальне), видах (формальне і неформальне), типах (міжособистісне, міжгрупове, міжкультурне) найбільш повно розкриває специфіку людського суспільства.

З іншого боку, зміст поняття «комунікація» визначає наукове наповненням терміну «комунікаційна культура».

У зв'язку, знову ж таки, з багатозначністю поняття «комунікація», яке у ряді випадків виступає синонімом понять «зв'язок», «з'єднання», «взаємодія», «спілкування», «обмін інформацією», «повідомлення», як вихідну установку можна припустити, що весь перерахований семантичний ряд відбиває лише окремі сторони цілісного феномена. Тоді сутність нашого подальшого теоретичного аналізу має полягати у встановленні змістовних зв'язків між цими поняттями, що

дасть можливість їх визначення в межах єдиного предметного поля дослідження. Такий аналіз можливий через систематизацію різних підходів до визначення поняття «комунікація» з метою встановлення зазначених значеннєвих зв'язків та аналізом можливості інтерпретації даного поняття в контексті дослідження комунікаційної культури як предмета дослідження.

Якщо звернутися до Словника іншомовних слів, то побачимо, що у змістово-термінологічному сенсі, поняття «комунікація» перебуває в одному ряду з близькими за змістом поняттями «взаємодія» (взаємини), «людські стосунки», «взаємозумовленість», «взаємовплив» тощо [8].

Далі в Короткому тлумачному словнику української мови за редакцією Л. М. Гуменецької читаємо: «...комунікативний, який стосується спілкування за допомогою мови». І ще далі: «... комунікація – повідомлення або передача за допомогою мови якогось змісту, наявного в думці; спілкування» [6].

До того ж у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Т. Бусела знаходимо таке визначення: «Комунікація – обмін інформацією, спілкування» [1].

Російський науковець О.В. Соколов дає своє тлумачення: «...коммуникация есть опосредованное и целесообразное взаимодействие двух субъектов»; і наводить далі наукову дефініцію поняття соціальної комунікації: «...социальная коммуникация есть движение смыслов в социальном времени и пространстве» [9].

Найбільш глибоке, на наш погляд, тлумачення терміна «комунікація» дає вже згадуваний вище Філософський енциклопедичний словник: «Коммуникация (от лат. Communicatio – сообщение, передача), общение, обмен мыслями, сведениями, идеями и т. д.; передача того или иного содержания от одного создания (коллективного или индивидуального) к другому посредством знаков, зафиксированных на материальных носителях. Как научная коммуникация, так и коммуникация в других сферах (например, в искусстве, литературе, бытовых или производственных отношениях) представляет собой социальный процесс, отражающий общественную структуру и выполняющий в ней связующую функцию» [12].

Подібний теоретичний аналіз можна було б продовжувати, однак вже й з наведеного можна зробити висновок про наявність змістовного зв'язку між поняттями, які опосередковують значення терміна «комунікація». А ці зв'язки дають можливість констатувати:

- у науковій літературі поняття «комунікація» як предмет наукового дослідження найбільш послідовно було осмислено в значеннях: а) зв'язок, з'єднання; б) взаємодія; в) спілкування; г) інформаційний аспект спілкування;

- кожне з цих значень може мати «лінійний» і «системний» аспекти розгляду, причому перший виступає складовою частиною другого;

- у системному аспекті значеннєвий взаємозв'язок між перерахованими поняттями можна описати у вигляді ієрархічної чотирирівневої моделі, в якій нижчий рівень співвідноситься з вищим як частина і ціле, що створює можливості для інтеграції наявних у науці підходів до розгляду і визначення комунікаційної культури як предмета наукового дослідження [2].

Найбільш широким значенням поняття «комунікація» є розуміння її як зв'язку, з'єднання. Взаємодія розглядається як окремий випадок зв'язку, спілкування, як окремий випадок взаємодії; а інформаційний аспект спілкування – як складова спілкування. Такий підхід є теоретично важливим для розуміння комунікаційної культури як предмета дослідження, оскільки дозволяє врахувати різні фактори впливу на формування як особистісної, так і суспільної комунікаційної культури.

Зокрема, можна говорити про таке:

- в «системному» аспекті поняття «комунікація» може бути використане для позначення всіх зв'язків, які мають місце в соціальній (соціокультурній) системі й таких, що забезпечують її цілісність і функціонування. В цьому смислі комунікаційна культура наближається до розуміння культури як такої (оскільки культура і є чинником, що інтегрує соціум) і представляє одну з проєкцій розгляду її як цілісності;

- на рівні взаємодії одиницею аналізу виступає дія, а проблеми комунікації розглядаються з позицій суб'єктів взаємодії окремих людей, соціальних інститутів, установ,

організацій тощо. Тобто, в «лінійному» аспекті вони розглядаються як відносно самостійні агенти, у «системному» – як елементи певної соціокультурної системи. Особистість розглядається як представник певної соціальної спільності (субкультури) і носій певних групових цінностей. Останнє уявляється дуже важливим, оскільки при дослідженні проблем формування комунікаційної культури суспільства передбачається «вихід» за рамки міжособистісних взаємодій на рівень міжгрупових та загально-соціальних взаємин;

- на рівні спілкування комунікація виступає як окремий випадок взаємодії в системі відносин «людина – людина» і «людина – суспільство». При цьому, оскільки особистісна комунікаційна культура знаходить безпосереднє вираження в спілкуванні з іншими людьми, проблема формування комунікаційної культури особистості найчастіше досліджується саме на цьому рівні;

- як інформаційний аспект спілкування комунікація розглядається в якості процесу передачі інформації чи обміну інформацією. Оскільки в процесі спілкування інформаційний обмін може бути адекватно осмислений лише з урахуванням інтеракцій та перцепції, ці останні обов'язково включаються в дослідження комунікаційного процесу.

Таким чином, процес спілкування як цілісний феномен аналізується через призму обміну інформацією між його суб'єктами. Разом з тим, слід зазначити, що при вживанні поняття «інформація» в «широкому» значенні (а не як одного з аспектів спілкування) комунікаційна культура стає, по суті, тотожною інформаційній культурі і може бути проаналізована на рівні системних зв'язків.

Щодо розмежування понять «комунікаційна культура» та «комунікативна культура» слід акцентувати, що поняття «комунікативна культура» логічно пов'язує визначення сутності спілкування (взаємодія, стосунки, відносини, контакти, обміни тощо) у певну систему, визначає спілкування як цілісне суспільне і духовне, зокрема психологічне і моральне, утворення. Крім того, визначення комунікації за допомогою категорії культури суттєво відрізняє її сучасне значення від технократичного, згідно з яким комунікацію розглядають лише як мережу каналів, якими передається певна інформація. В цьому значенні комунікативна культура

близька за змістовим визначенням до комунікативної етики, системи моральних принципів, норм і цінностей, які покликані надавати як міжособистісним, так і загальносуспільним взаєминам гуманістичного значення.

З огляду на це, соціально-комунікативна культура забезпечує, передусім, успішну адаптацію індивіда до соціального середовища, бо людина, яка спілкується, впевнена, що інші теж можуть мати власну позицію й мають здатність трактувати факти по-своєму, зважаючи на обставини.

Соціально-комунікативна культура – це здатність особистості до максимальної репрезентації себе в соціумі. В цьому випадку можна вести мову про соціально-комунікативну культуру як технологію спілкування і налагодження міжособистісних взаємин у суспільстві, в процесі яких особистість, з одного боку, і суспільство, з іншого, знаходять оптимальні шляхи для реагування на проблеми один одного, а з боку особистості – ще й усвідомлення своїх вчинків і ставлення до оточуючих, підвищення здатності до саморегуляції.

Таким чином, соціально-комунікативну культуру можна розглядати як феномен, що визначає специфіку взаємодії особистості й соціуму. В. Тернопільська визначає соціально-комунікативну культуру як «певний ступінь єдності комунікативних і соціальних властивостей індивіда, що виявляється в його вмінні розв'язувати різноманітні життєві проблеми засобами спілкування, налагоджувати міжособистісні стосунки на різних рівнях, здійснювати адекватну самореалізацію й адаптацію в сучасному суспільстві» [11].

В свою чергу, комунікаційна культура визначається пануючими в суспільстві нормами і способами фіксації, збереження і поширення культурних змістів, тобто родом соціальної комунікації. Одну із спроб дати визначення поняттю «комунікаційна культура» здійснив О.В. Соколов. Відштовхуючись від поняття суспільної комунікаційної системи, яку він визначає як структуровану (упорядковану певним чином) сукупність комунікантів, реципієнтів, значенневих повідомлень, комунікаційних каналів і служб, які мають матеріально-технічні ресурси і професійні кадри, О.В. Соколов відзначає, що,

оскільки культура загалом являє собою сукупність упредметнених і неупредметнених культурних, тобто штучних соціальних змістів, то суспільна комунікаційна система – це частина упредметненої культури, яка забезпечує рух культурних змістів у соціальному просторі і часі. Іншими словами, суспільна комунікаційна система в цілому і її елементи – це і є упредметнена комунікаційна культура в різні історичні епохи [9].

Отже, соціально-комунікативна культура визначає специфіку взаємодії особистості й соціуму. А соціально-комунікаційна культура – це вся сукупність комунікантів, реципієнтів, значеннєвих повідомлень, форм, засобів спілкування, сприйняття та осмислення інформації, котрі ґрунтуються на сфері соціальних відносин і, в свою чергу, формують їх.

В цьому сенсі соціально-комунікаційна культура наближається до розуміння культури як такої (оскільки культура і є чинником, що інтегрує соціум) і представляє одну з проєкцій розгляду її як цілісності. Саме завдяки комунікаційній культурі, рухаючись нагору, інформаційний потік постійно приймається від кожного попереднього покоління кожним наступним і, розтікаючись по горизонталі, стає предметом суб'єктно-об'єктних інформаційних взаємодій, і, тим самим, – інструментом виховання, освіти, навчання і засобом соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Терун», 2005. – 1728 с.
2. Гончар Т. И. Педагогическая модель формирования коммуникативной культуры младших школьников в условиях досуга [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.knukim.edu.ua/articles_gonchar1.htm
3. Давидович В.Н., Жданов Ю.А. Сущность культуры [Текст] / В.Н. Давидович, Ю.А. Жданов. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1979. – 263 с.
4. Землянова Л. М. Сетевое общество, информационализм и виртуальная культура [Текст] / Л.М.Землянова // Вестник Московского университета. – Серия 10. «Журналистика». – 1999. – № 2. – С.58–69.
5. Зотов В.В. Становление информационно-коммуникативной среды современного общества: социологический анализ институциональных трансформаций [Текст]: монография / В.В. Зотов. – Курск: Курск. гос. техн. ун-т, 2007. – 246 с.
6. Короткий тлумачний словник української мови [Текст] / Л. М. Гуменецька. – К.: Радянська школа, 1978. – 296 с.
7. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации [Текст] / Г.Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2003. – 652 с.
8. Словник іншомовних слів [Текст] / С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуга. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
9. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации [Текст] / А.В. Соколов. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 461 с.
10. Тернопільська В.І. Культура особистості школяра: постановка проблеми [Текст] / В.І. Тернопільська // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – 2005 (24). – С. 130–133.
11. Тернопільська В.І. Теоретичні аспекти феномена «соціально-комунікативна культура» [Текст] / В.І. Тернопільська // Вісник Львівського університету. – Серія педагогічна. – 2007. – Вип. 22. – С. 44 – 50.
12. Уледов А. К. К определению специфики культуры как социального явления [Текст] / А.К. Уледов // Философские науки. – 1974. – № 2. – С. 22 – 29.
13. Философский энциклопедический словарь [Текст] / Л. Ф. Ильичев. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
14. Hall E. T. Beyond culture [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.knukim.edu.ua/articles_gonchar1.htm